

Tekstsegmentatie, onderschikking en subjectiviteit

Arie Verhagen

Utrechts Instituut voor Linguïstiek / OTS
Universiteit Utrecht

In discourse studies, certain types of clauses are assigned the status of discourse segments (mostly: adverbial clauses and non-restrictive relatives), whereas others are not (mostly: subject and complement clauses, and restrictive relatives). First a general principle is presented concerning conceptual dependency between clauses, which allows for an explanation of this practice in so far as it is correct, and which also accounts for certain exceptions. The main part of this paper is devoted to the argument that this dependency between matrix and embedded clauses reflects the dependency between two dimensions of discourse interpretation, i.e. the dimension of 'mental space' organization on the one hand, and the dimension of informational content on the other. It is proposed that this distinction is an integral part of the semantics of finite complement constructions; these indicate, with more or less specificity, some relationship between a mental space and the information embedded in it, or a relationship of causality. These might be viewed as manifestations of the same relationship in two domains; in both cases the matrix expresses a framework determining the interpretation of the embedded clause a subjective framework in the first case, and an objective one in the second. It is furthermore claimed that this characterization of the 'complementation construction' is complete and exhaustive; in particular, the traditional division of such constructions into 'subject clauses' and 'object clauses' lacks both descriptive and explanatory power.

1 Inleiding

Aan menselijke communicatie zijn, per definitie, altijd ten minste twee wezenlijk verschillende aspecten te onderscheiden: het gaat ergens over, en in het proces coördineert iemand eigen denk-activiteiten tijdelijk met die van een ander.* Met dit onderscheid correspondeert reeds een vaag concept van 'domeinen' van betekenis-toepassing: bepaalde taalverschijnselen hebben de functie te specificeren waar we het over hebben, andere dienen ertoe om de coördinatie te regelen, en sommige kunnen zowel voor het ene als voor het andere doel ingezet worden. In dit artikel wil ik vanuit dit perspectief het zinsbegrip aan de orde stellen.

Het zinsbegrip is interessant, juist omdat het zich op de grens tussen grammaticale analyse en tekstanalyse bevindt. Zinnen zijn enerzijds entiteiten die grammaticaal *geanalyseerd* worden – dus uiteengelegd in kleinere onderdelen en verbindingen daartussen – anderzijds vormen ze juist de *bouwstenen* voor de analyse van grotere gehelen als alinea's of hele teksten. Een adequaat zinsbegrip is dus van groot belang

voor de tekstanalyse, en de tekstanalytische toepassing vormt op haar beurt een soort adequaatheidscriterium voor het grammaticale zinsbegrip. Hier wil ik de relatie tussen zin en tekst vooral in het licht van het laatstgenoemde verband bezien. Ik wil betogen dat een tekstanalytische invalshoek op de functie van onderschikking gevolgen moet hebben voor bepaalde aspecten van de grammaticale analyse van bijzinnen, en dat die gevolgen ook nog om andere redenen gewenst zijn. Ten eerste wil ik een verbeterde analyse bespreken van het onderscheid tussen adverbiale bijzinnen en 'complementzinnen', zoals dat in tekstanalytische literatuur gemaakt wordt. Ten tweede wil ik ten aanzien van complementzinnen betogen dat de erdoor aangeduide verbanden zich in het inhoudelijke, objectieve domein kunnen bevinden (als ze causaal van aard zijn), maar veelal (ook) betrekking hebben op het domein van coördinatie en subjectiviteit (als ze informatie in een bepaald perspectief plaatsen), en dat ze daarmee ook een bepaalde tekstorganiserende functie hebben.

2 Clauses als elementaire tekstsegmenten

Een algemeen aanvaarde gedachte in tekstanalytische theorievorming is dat de kleinste eenheden voor tekstanalyse, de kleinste 'segmenten', in beginsel corresponderen met deelzinnen, in het Engels: 'clauses' (vgl. Mann & Thompson 1988). Maar eveneens is altijd duidelijk geweest dat er in het geval van grammaticale onderschikking onderscheid gemaakt moest worden: terwijl elke hoofdzin correspondeert met een tekstsegment, geldt dat niet voor elke bijzin. Een belangrijke categorie uitzonderingen bij Mann & Thompson (1988) zijn 'subject clauses' en 'complement clauses'. Deze krijgen niet de status van apart segment, maar ze zijn deel van hun 'host clause'. Om een paar voorbeelden te geven: (1) bevat twee hoofdzinnen, en die vormen dus allebei een tekstsegment:

(1) Ze zijn erg vroeg vertrokken; ze willen namelijk per se op tijd zijn.

Voorbeeld (2) bevat eveneens twee clauses, waarvan de tweede nu een bijwoordelijke bijzin is, ingeleid door *omdat*; ook hier hebben we met twee tekstsegmenten te maken:

(2) Ze zijn erg vroeg vertrokken, omdat ze per se op tijd willen zijn.

In de volgende twee gevallen hebben we daarentegen met *drie* syntactische clauses te maken, maar met slechts twee tekstsegmenten:

(3) Ze zijn erg vroeg vertrokken; het idee is dat ze dan zeker op tijd zijn.

(4) Ze zijn erg vroeg vertrokken; ze denken dat ze dan zeker op tijd zijn.

Intuïtief is duidelijk waarom men in deze gevallen, hoewel er drie clauses zijn, geen drie segmenten wil onderscheiden: wat de 'stukken' informatie die meegedeeld worden betreft, verschilt bijvoorbeeld (1) niet wezenlijk van (3) en (4), al zijn de

verbanden tussen de stukjes informatie wel verschillend, of in ieder geval verschillend gemarkeerd. Het is deze intuïtie die gevat wordt in wat ik nu maar 'de regel van Mann & Thompson' noem: in (3) hebben we te maken met een subjectzin (met vooropgeplaatst predicaatsnomen), en in (4) met een objectzin, en in beide gevallen vormen de bijzinnen vanwege die grammaticale status geen aparte segmenten, maar zijn ze deel van hun respectievelijke 'host clause'.

Er is op dit punt bij mijn weten altijd sprake geweest van consensus onder tekst-analytici. In recent werk als dat van Pander Maat (1994:30-36), Sanders (1992:115/6), en Sanders & van Wijk (1996:126/7) hebben beide zelfde groepen eveneens een uitzonderingsstatus. Dit suggereert dat er vanuit tekstanalytisch perspectief een generalisatie over deze bijzinnen te maken zou moeten zijn, een generalisatie die niet tot uitdrukking komt in de benoeming als objectzin of juist subjectzin. Meer algemeen gezegd lijken bijzinnen in twee groepen uiteen te vallen: de bijwoordelijke, die een segmentstatus toegekend krijgen, en de andere (die dus de plaats van een 'participant' bezetten), die die status niet krijgen. Voor die andere zal ik vanaf nu, met een kleine afwijking van het traditionele gebruik zoals bij Mann & Thompson, als overkoepelende benaming de term "complement-zin" gebruiken, vooruitlopend op het antwoord op de vraag wat de functionele overeenkomst tussen subject- en objectzinnen zou kunnen zijn.

Het verschil tussen adverbiale en andere bijzinnen wordt op een bijzondere manier geïnterpreteerd door Matthiessen & Thompson (1988). De eerste noemen zij gevallen van 'clause combining', de tweede 'embedding'.¹ Bij 'embedding' is er in hun visie sprake van een clause die een constituent is van een andere clause, maar bij 'clause combining' niet; daar is sprake van een (expliciete) grammaticale markering van een relatie waarvan op zich ook zonder zo'n markering sprake kan zijn, en die dan als een tekstrelatie aangemerkt moet worden. Inhoudelijk is er tussen de clauses in (1) en (2) dus sprake van eenzelfde relatie, maar alleen in (2) wordt die ook expliciet, met de grammaticale middelen van (in het Nederlands) de woordvolgorde en het voegwoord *omdat*, gemarkeerd. We zouden dus een generalisatie missen als we (1) een (kleine) tekst zouden noemen, bestaande uit meer dan een clause, en (2) een enkele clause (waarvan dan een andere clause deel uitmaakt). Door 'clause combining' te onderscheiden van 'embedding' zijn we in staat gevallen van het eerste als grammaticaal gemarkeerde gevallen van teksten te (blijven) zien.

Hoe relevant en nuttig het onderscheid, zo gezien, ook lijkt, het levert toch vooral een classificatie van verschijnselen op, en niet een verklaring. Zo is o.a. het gebruik van het begrip 'constituent' om de ene soort bijzinnen van de andere te onderscheiden, nogal problematisch; daarmee missen we toch eigenlijk het punt dat b.v. de *omdat*-zin in (2) een adverbiaal zinsdeel van de hele zin is. De grammaticale markering van de relatie leidt er eigenlijk toch juist toe dat een tekstrelatie als een grammaticale relatie, dus als een relatie tussen constituenten, gestalte krijgt. Er ontbreekt dus eigenlijk een meer inhoudelijk gefundeerde *verklaring* van het onderscheid.

Maar ook descriptief gezien kleven er nog haken en ogen aan het onderscheid, wat blijkt als we concrete, niet al te eenvoudige, teksten willen opdelen in segmenten. In het nu volgende zal ik daarmee beginnen, en van daaruit ook bij de verklaringsvraag uitkomen.

3 Descriptieve adequaatheid

Schilperoord & Verhagen (*te versch.*) stellen een tweetal samenhangende problemen op het niveau van descriptieve adequaatheid aan de orde, die zich laten illustreren aan de hand van het volgende fragment, uit een standaard-advocatenbriefje (zie ook Verhagen *te versch.*):

- (5) (a) Te uwer informatie merk ik nog op dat cliënt voorziet dat het niet eenvoudig zal zijn om snel ander werk te vinden. (b) Daarbij komt dat zijn echtgenote zwaar gehandicapt is en dat hij een gezin heeft te onderhouden.

Intuïtief gezien willen we zeggen dat de advocaat in dit fragment *drie* stukken informatie aanvoert als argumenten voor de claim van zijn cliënt, nl. de moeilijkheid om snel ander werk te vinden, de handicap van zijn echtgenote, en het feit dat hij een gezin heeft te onderhouden. Syntactisch gezien bevat dit fragment twee volledige zinnen ('hoofdzinnen' in de zin van de ANS₁ (1984:783), 'zelfstandige zinnen' in die van de ANS₂ (1997:1094)). De eerste daarvan (a) bevat een serie in elkaar ingebedde deelzinnen, en het is redelijk goed voorstelbaar dat dit bij (recursieve) toepassing van de regel van Mann & Thompson aangemerkt kan worden als één segment. Echt problematisch wordt het bij hoofdzin (b), die bestaat uit één matrix-deelzin en twee bijzinnen. Strikte toepassing van de regel leidt ertoe dat beide bijzinnen als deel van hun 'host clause' aangemerkt worden, waarmee het hele fragment uit twee segmenten zou bestaan:²

- (5)'#a. Te uwer informatie merk ik nog op dat cliënt voorziet dat het niet eenvoudig zal zijn om snel ander werk te vinden.
b. Daarbij komt dat zijn echtgenote zwaar gehandicapt is en dat hij een gezin heeft te onderhouden.

Wat deze segmentering onzichtbaar maakt is dat het fragment, om zo te zeggen, drie 'tekstatomen' bevat.³ Schilperoord & Verhagen (*te versch.*) stellen nu een alternatieve regel voor, geïnspireerd op een analyse van relatieve zinnen in Daalder (1989) en Verhagen (1992). Naast complementzinnen en bijwoordelijke zinnen zijn er nl. ook nog bijvoeglijke, waarbinnen zich eveneens een verschil in segment-status voordoet: sommige (de uitbreidende) worden wel als zodanig erkend, andere (de beperkende) niet. De analyse houdt in dat de interpretatie van een element binnen een matrix-zin soms cruciaal afhankelijk is van de inhoud van een bijzin. Bij relatieve

zinnen valt dat te zien aan het interpretatieve verschil tussen woordgroepen als de volgende twee:

- (6a) De bedrijfsleiders die hun streefcijfers niet gehaald hebben
- (6b) De bedrijfsleiders, die hun streefcijfers niet gehaald hebben

In (6)a is de denotatie van de verzameling bedrijfsleiders mede afhankelijk van de inhoud van de bijzin (die hier dan ook 'beperkend' genoemd wordt), maar in (6)b is er geen sprake van dat de interpretatie van (een deel van) de matrix afhankelijk zou zijn van de ingebedde zin. Generaliserend geformuleerd kunnen we dan de volgende conditie op tekstsegmentatie opstellen:

- (7) **Conditie op tekstsegmentatie (conceptuele onafhankelijkheid)**
 "Als een constituent van een matrix-zin conceptueel afhankelijk is van de inhoud van een ingebedde zin, vormt die laatste geen zelfstandig tekstsegment."

De stelling is nu dat toepassing van conditie (7) ook bij complementzinnen in gevallen als (5) tot de gewenste segmentatie kan leiden. Merk op dat de frase *Daarbij komt* in zin *b* van fragment (5) op zichzelf niet eens een interpreteerbaar geheel oplevert; in (5) is deze matrix-structuur dus conceptueel afhankelijk van een bijzin, en daarmee is de conditie erop van toepassing. Er is echter ook niet meer dan één bijzin nodig om een conceptueel onafhankelijk geheel te bereiken: de reeks *Daarbij komt dat zijn echtgenote zwaar gehandicapt is* is niet ook nog eens conceptueel afhankelijk van de tweede bijzin (*dat hij een gezin heeft te onderhouden*). De eerste bijzin kan dus geen zelfstandig segment vormen, maar de tweede wel, zodat we de volgende segmentatie krijgen:

- (5)^a. Te uwer informatie merk ik nog op dat cliënt voorziet dat het niet eenvoudig zal zijn om snel ander werk te vinden.
  - b. Daarbij komt dat zijn echtgenote zwaar gehandicapt is
  - c. en dat hij een gezin heeft te onderhouden.

Deze procedure lijkt dus wel de gewenste segmentatie van de tekst op te kunnen leveren; in ieder geval zitten de drie informatie-elementen die argumenten in het betoog vormen elk in een eigen segment.

Nu wordt echter het tweede probleem manifest: in de formulering van de regel van Mann & Thompson zijn complementzinnen deel van hun 'host clause'. Dat hoeft weinig meer te zijn dan een technische formulering, maar functioneel gezien lijkt het toch net alsof het desbetreffende tekstsegment in wezen gevormd wordt door de matrix-zin, waar de bijzin dan een stukje van is. We zien nu echter dat we een bijzin de status van zelfstandig tekstsegment moeten kunnen geven, waarbij de functie van de hoofdzin in ieder geval beperkt kan blijven tot een aanduiding van de relatie tussen de informatie in de bijzin en de rest van de tekst. Iets dergelijks

kan eigenlijk ook al naar aanleiding van de voorbeelden (1) en (4) opgemerkt worden:

- (1) *Ze zijn erg vroeg vertrokken; ze willen namelijk per se op tijd zijn.*
 (4) *Ze zijn erg vroeg vertrokken; ze denken dat ze dan zeker op tijd zijn.*

In een tekstanalyse willen we toch in beide gevallen een causale, redengevende, relatie leggen tussen “vroeg vertrokken” en “op tijd zijn”; de formulering dat in het tweede geval de desbetreffende informatie deel is van die van de ‘host clause’ suggereert echter op zijn minst een andere status, ook functioneel ondergeschikt a.h.w.; hiermee hangt ook samen dat de notatie in (5)“ suggereert dat er sprake is van nevenschikking (segment (c) begint met *en*) tussen een bijzin (segment (c)) en een hoofdzin (segment (b)); anders gezegd: deze segmentatie honoreert niet het feit dat er sprake is van nevenschikking van twee *bijzinnen*.

In ieder geval hebben we nu dus gezien dat de regel van Mann & Thompson aangepast moet worden in de zin van conditie (7). In feite levert dit ook de aanzet tot een *verklaring* van het tekstanalytische onderscheid tussen adverbiale en andere bijzinnen; adverbiale bijzinnen vallen nooit onder de conditie van conceptuele onafhankelijkheid (dat is in zekere zin de reden dat ze adverbiaal genoemd worden⁴), maar de conditie generaliseert, in dezelfde formulering, ook over andere gevallen die op zichzelf niet met het grammaticaal-functionele onderscheid ‘adverbiaal’-‘complement’ te vangen zijn. Toch zijn hiermee nog niet alle problemen opgelost, zoals we gezien hebben; en ook kunnen we opnieuw de vraag stellen: is de conceptuele afhankelijkheid van een matrix-zin van in ieder geval één complementzin zelf verklaarbaar op grond van de functie van zo’n inbeddingsrelatie? Wat is de functionele generalisatie over subject- en objectzinnen? Ik wil nu suggereren dat dit laatste bestaat in een bepaalde tekstorganiserende taakverdeling, waarbij de bijzin de informatie-inhoud bevat die aan de tekst-tot-dan-toe wordt toegevoegd, en de matrix-zin bepalend is voor de manier-waarop; dat laatste kan in het objectieve vlak liggen, maar ook in het subjectieve. Dat laatste komt, voorzover ik zie, het meest voor, en is ook het gemakkelijkst te beschrijven; daarom begin ik daarmee.

4 Niveaus van tekstinterpretatie: subjectiviteit

Een fundamentele voorwaarde voor verbale communicatie is ons vermogen om andere entiteiten te erkennen als wezenlijk overeenkomstig onszelf, en om op die basis het ‘perspectief’ van een ander te kunnen innemen. Zonder dat zou het hele idee van de intentionele productie van uitingen om als zodanig herkend (en daarmee begrepen) te worden, geen enkele zin hebben: het herkennen van intenties impliceert nu eenmaal dat men de ander het vermogen tot dergelijke intenties toeschrijft. Alleen op die basis is dan ook coördinatie mogelijk: dat bestaat erin dat de een precies doet wat de ander in zijn/haar plaats gedaan zou hebben. Een uiting begrijpen omvat dan ook het onderkennen van een intentie van iemand anders om

te communiceren.⁵ Interpretatie van taal als taal is daardoor in beginsel altijd op te vatten als niet alleen de constructie van een zekere gedachte-inhoud, maar ook als coördinatie met het denken (in de ruimste zin van het woord) van een verondersteld ander subject.⁶ Het kunnen onderkennen van subjectiviteit is een direct uitvloeisel van ons vermogen tot communicatie.

In het licht van het fundamentele karakter ervan, hoeft het geen verbazing te wekken dat veel onderdelen van een uiting specifiek betrekking hebben op het aspect van coördinatie met een ander subject. Zo ligt het voor de hand te zeggen dat formuleringen als *Het idee is (dat)*, *Ze denken (dat)*, *Daarbij komt (dat)* niet een functie vervullen in het specificeren van een bepaalde *inhoud*, maar ten aanzien van die coördinatie (*hoe* het veronderstelde subject de informatie-inhoud gezien wil hebben). Door die verwijzing naar een subject vormen ze een explicitering van subjectiviteit in de tekst. Toegepast op de kwestie van subject- en objectzinnen en hun matrix-zinnen: soms moeten we de inhoud van verschillende deelzinnen precies verdelen over verschillende *dimensies* van interpretatie, en tekstsegmentatie niet alleen lineair (in één dimensie) uitvoeren, maar ook in een tweede dimensie: die van de toewijzing van tekstdelen aan het aspect van expliciete aanwijzingen omtrent cognitieve coördinatie. Met die *twee* dimensies kan de (partiële) segmentatie van fragment (5) er als volgt uitzien:

(8)	coördinatie	inhoud (moeilijkheid ander werk te vinden)
	Daarbij komt dat en dat	zijn vrouw ernstig gehandicapt is hij een gezin heeft te onderhouden

Hiermee wordt al direct een van de eerder genoemde problemen opgelost: de *matrix-zin* van hoofdzin (b) in (5) maakt in (8) geen deel uit van de segmenten op het inhoudsniveau, en daar staan dus niet een hoofdzin en een bijzin nevensgeschikt naast elkaar (het was dus het eindimensionale karakter van de notatie in (5)" dat dit probleem veroorzaakte).⁷

Een en ander betekent dus dat we de *matrix-zin* representeren met betrekking tot de coördinatie tussen lezer en een verondersteld ander subject, terwijl we de bijzin representeren als betrekking hebbend op de inhoud van de gedachte. In hoeverre is dit nu min of meer incidenteel? Is het iets dat geldt voor een paar specifieke gevallen, maar niet veel wijdere strekking heeft, of is het juist een manifestatie van een veel algemener patroon? Anders gezegd: hoe systematisch is eigenlijk het verband tussen het verschijnsel 'complementzin' en de distributie van tekstdelen over deze twee niveaus?

In dit verband is het interessant om op te merken dat er inhoudelijke restricties gelden op de soorten matrix-zinnen waarbij "lijdend-voorwerpszinnen" kunnen optreden. Een overzicht zoals voor het Nederlands gegeven in de ANS maakt dit

al snel duidelijk: het is niet zo dat elk willekeurig direct object gerealiseerd kan worden in de vorm van een bijzin; dat is alleen maar mogelijk bij bepaalde matrixpredikaten, die de ANS als volgt samenvat en indeelt:

De werkwoorden die een lijdendvoorwerpszin mogelijk maken, kunnen ingedeeld worden in de volgende categorieën.

- a Werkwoorden die een mededeling, vraag, gebod, belofte, e.d. tot uitdrukking brengen en dus een communicatief betekenismoment hebben [...]
- b Werkwoorden die een vorm van weten, geloven, vermoeden e.d. uitdrukken. [...]
- c Werkwoorden die een waardering tot uitdrukking brengen. [incl. *jammer/leuk/raar/etc. vinden dat...*]
- d Werkwoorden die een vorm van willen of verlangen uitdrukken. [...]
- e Werkwoorden die een wijze van waarneming aanduiden. [...]
- f Werkwoorden die het veroorzaken van iets te kennen geven.

(ANS₁, pp.840-842, ANS₂, pp.1156-1158).

Over de subcategorieën a t/m e uit de ANS valt duidelijk een generalisatie te maken: ze roepen allemaal, ieder met zijn eigen bijzonderheden, een cognitieve toestand op van een of ander subject, waarmee de lezer dus zijn eigen cognitieve toestand op de desbetreffende plaats in de tekst dient te coördineren; ze openen 'mentale ruimtes' in de zin van Fauconnier (1985). Daarnaast is er ook nog subcategorie f, waarbij de relatie tussen matrix en ingebedde zin er een van causaliteit is;⁸ op deze categorie, en de manier waarop die mogelijk met de andere in verband zou kunnen staan, kom ik straks terug. Kijken we naar het feitelijk gebruik, dan is in ieder geval duidelijk dat de functie 'specificeren van een mentale ruimte' verreweg de meest voorkomende functie is van objectzinnen.

Voor subjectzinnen geldt dat hun functie erg lijkt op die van objectzinnen. Allereerst gaat het om onderwerpen bij passieven van bovenstaande werkwoords-categorieën a t/m f; daarnaast zijn er dan nog matrix-predikaten van het type *Duidelijk/De vraag is dat/of...* dan wel *Het is duidelijk/de vraag dat/of...* (vgl. ANS₁: 825, 828; ANS₂: 1135, 1138). Ook in dat laatste soort gevallen gaat het dus om matrix-zinnen die iets specificeren met betrekking tot de coördinatie van de cognitieve toestand van de lezer met die van een verondersteld subject. Dat wil niet zeggen dat er helemaal geen functionele verschillen zijn tussen subject- en objectzinnen, maar die hebben meer te maken met een verschil in *soorten* subjectiviteit dan met subjectiviteitsaanduiding als zodanig (zie hieronder, pp. 261-262).

Het heeft er dus veel van weg dat we de voegwoorden *dat* en *of* (de voegwoorden die complementzinnen kunnen inleiden) kunnen opvatten als de herkenbare vormelijke indicaties voor een zgn. constructieschema in de zin van Langacker (1991:548), of een "grammaticale constructie" in de zin van Goldberg (1995); een dergelijke constructie is een symbolische eenheid, die als combinatie van vorm en inhoud een status heeft die niet wezenlijk verschilt van die van lexicale elementen (zie Schilperoord & Verhagen (1997) voor een algemene uiteenzetting op dit punt

en over de relevantie ervan voor taalverwerking). Aan de inhoudskant geldt dan dat het optreden van de constructie een indicatie vormt dat informatie in de matrix-zin specifiek betrekking heeft op het coördinatie-aspect;⁹ we zouden die als volgt kunnen noteren:

- (9) **constructievorm:** [S-a [...]_{Predikaat} *dat/of* [...]_{S-b}]
constructiebetekenis: [S-a....] = aspect van cognitieve coördinatie

Tot op zekere hoogte komt deze gedachte overeen met de analyse van verbindingen tussen clauses in Halliday (1985, ch.7). Zoals eerder vermeld (noot 1) baseren Matthiessen en Thompson hun onderscheid tussen 'clause combining' en 'embedding' mede op werk van Halliday, en het is dus niet vreemd dat daarin ook een analoge generalisatie te vinden is. Halliday onderscheidt twee soorten van functies van 'secundaire' zinnen; de eerste daarvan is 'expansie', de tweede noemt hij 'projectie', wat hij in eerste instantie als volgt omschrijft:

the secondary clause is projected through the primary clause, which instates it as (a) a locution or (b) an idea. (p.196).

Verderop is hij duidelijker over de inhoud van het begrip 'projectie', waar hij dit karakteriseert als een

... relationship whereby a clause comes to function not as a direct representation of (non-linguistic) experience, but as a representation of a (linguistic) representation. (p.227/8)

Tezamen lijkt dit behoorlijk in de buurt te komen van de hier voorgestelde karakterisering van complementconstructies als aanduidingen van inbedding van informatie onder een bepaald subjectief aspect. En kijkend naar de voorbeelden van projectie die Halliday geeft, kom je in feite ook voortdurend gevallen van complementzinnen tegen. Een belangrijk verschil is echter dat Halliday deze functie nadrukkelijk *niet* aan een bepaalde constructie wil toekennen. In principe is bij hem 'inbedding' niet een systematisch signaal voor een bepaalde functie: inbeddingen kunnen naast projectie ook andere functies vervullen (waarbij we dan b.v. beperkende relatieve zinnen tegenkomen), en niet-inbeddende structuren ('paratactische' en 'hypotactische') kunnen ook de projectie-functie vervullen. Het punt is dat de 'constructie' in de hierboven gebruikte zin bij Halliday niet een bepaald niveau vormt waarop generalisaties over verbanden tussen vorm en inhoud geformuleerd worden.¹⁰ Als gevolg daarvan maakt ook hij geen onderscheid tussen subject- en objectzinnen (vanuit het huidige perspectief terecht), maar evenzeer werpt hij niet de vraag op hoe deze projectie-functie zich nu verhoudt tot de andere functie die complementzinnen ook nog kunnen hebben: die van causaal verband aanduiden. In een constructie-benadering komt die vraag noodzakelijkerwijze wel op, en o.a. daarop zal ik nu nader ingaan.

5 Een constructie in verschillende domeinen?

De formulering in (9) generaliseert over *dat*- en *of*-zinnen in verschillende grammaticale functies, en maakt dus geen onderscheid tussen subject- en objectzinnen; ik wil in deze paragraaf laten zien dat er ook wel veel voor te zeggen is om dat te onderscheid te laten vallen. Maar als startpunt neem ik het feit dat deze benadering op het eerste gezicht juist een ander, extra, onderscheid nodig lijkt te maken: naast (9) als generalisatie over de ANS-subcategorieën a t/m e blijft subcategorie f nog over, d.w.z. zinnen die causale relaties uitdrukken. Hebben we naast (9) dan ook nog een schema (10), met andere woorden: hebben we hier een geval van homonieme constructies?

- (10) **constructievorm:** $[S_a [\dots]_{\text{Predikaat}} \textit{dat} [\dots]_{S_b}]$
constructiebetekenis: $[S_a \dots] \text{ CAUSAAL VERBONDEN MET } [\dots]_{S_b}$

Dit kan heel wel het geval zijn, maar dat neemt niet weg dat er toch ook een generalisatie over (9) en (10) mogelijk is. Laten we eens enkele causale constructies met een complementzin bekijken:

- (11) De beleefdheid bracht mee, dat ik mijn aandacht gedeeltelijk tot hem, gedeeltelijk tot de winden bepaalde, ...
 (12) Op zijn beurt is hiervan het uitvloeisel, dat ook de planten, die met deze grondsoorten zijn verbonden, ten zeerste uiteenlopen en zeer talrijk zijn.

Vanuit communicatief oogpunt kunnen we zeggen dat zowel in dit soort zinnen als bij de eerder besproken gevallen, de lezer/hoorder de bijzinsinhoud moet interpreteren als *bepaald door een bepaald kader*, aangeduid in de matrix-zin.¹¹ Deze zelfde functionaliteit kan zich kennelijk in verschillende domeinen manifesteren, t.w. dat van subjectiviteit of dat van objectiviteit. Bij zo'n inkadering in het subjectieve domein hebben we te maken met een 'mentale ruimte', en in het objectieve domein is er sprake van causaliteit (zie verderop in noot 16). Voor de *lezer* geldt in *beide* gevallen dat zo'n bijzinsconstructie een situatie oproept binnen het kader van de inhoud van de matrix-zin. In het proces van communicatie doet een *dat*-zin, kunnen we zeggen, dus eigenlijk altijd hetzelfde. Het verschil zit 'm in de manier waarop het gecommuniceerde met de wereld verbonden is: in het ene geval is het een objectieve situatie, en in het andere (uitsluitend) een subjectieve beleving. Er lijkt dus vrij gemakkelijk een overkoepelend schema te formuleren voor (9) en (10):

(13) Algemeen:

constructievorm: [S-a [...]_{Predikaat} voegwoord [...]_{S-b}]

constructiebetekenis: [S-a....] KADER VOOR [...]_{S-b}

Specifiekere gevallen:

- objectief:

constructievorm: [S-a [...]_{Predikaat} *dat* [...]_{S-b}]

constructiebetekenis: [S-a....] CAUSAAL KADER VOOR [...]_{S-b}

- subjectief:

constructievorm: [S-a [...]_{Predikaat} *dat/of* [...]_{S-b}]

constructiebetekenis: [S-a....] MENTALE RUIMTE WAARBINNEN [...]_{S-b}

Merk op dat *of* alleen in het laatste subschema voorkomt: dat geeft altijd aan dat de bijzinsinhoud geplaatst wordt binnen de gedachtenwereld van een of ander subject, nl. als vraag. Een lexicaal matrix-predikaat is niet nodig om dat te specificeren (vgl. *Piet is aan de telefoon: of we even een borrel komen drinken*).¹²

Het onderscheid subjectief-objectief fungeert hier dus precies als een domein-onderscheid in de zin van Sweetser (1990): het creëert een bepaald soort polysemie. Hetzelfde taalmiddel (i.c. complementatie) is inzetbaar op systematisch van elkaar verschillende terreinen, nl. dat van cognitieve coördinatie en dat van beschrijving van verbanden in de wereld.

Deze analyse verschaft een eerste basis voor een verklaring van de bijzondere afhankelijkheidsrelatie tussen matrix-zinnen en complementzinnen. Onderlinge coördinatie van cognitieve systemen heeft per definitie betrekking op een bepaalde inhoudelijke informatie: een taalhandeling kan niet zonder propositionele inhoud, een evaluatie niet zonder object, een toevoeg-instructie evenmin: segmenten op het coördinatie-niveau kunnen niet onafhankelijk van enig inhoudelijk element voorkomen (omgekeerd wel). Iets vergelijkbaars geldt voor het oorzaakbegrip: zonder gevolg is iets geen oorzaak. Kortom: dit type betekenis-elementen is per definitie niet conceptueel onafhankelijk, en als het een bijzin is die het geheel conceptueel onafhankelijk maakt, dan vormen matrix- en bijzin dus *samen* een verwerkingseenheid.

Een extra argument voor deze opstelling is dat er gevallen van *dat*-zinnen zijn die tegelijk als causaal en geperspectieerd opgevat kunnen worden; het gaat hier om institutionele situaties waarin zeggen dat iets het geval is, de desbetreffende uitspraak tot realiteit maakt, of althans kan maken. Bijvoorbeeld:

(14) De lijnrechter gaf aan dat de bal uit was.

Het feit dat het mogelijk is om dit voort te zetten met zoiets als *...en dus is-ie uit!* illustreert wat ik hier bedoel.¹³

Nu zijn er ook grammaticale verschijnselen die suggereren dat (13) de goede generalisaties bevat, in tegenstelling tot een benoeming als subject- of objectzin. Zo is er structureel-inhoudelijk een sterke overeenkomst tussen de volgende twee zinnen:

- (15) Het gevaar is dat de boel in brand vliegt.
 (16) Het gevaar bestaat dat de boel in brand vliegt.

Deze zinnen krijgen echter een radicaal verschillende syntactische analyse: (15) is (in ieder geval in de traditie van Den Hertog; zie ook verderop) een geval van een (achteropgeplaatste) subjectzin met een koppelwerkwoord en een (vooropgeplaatst) predikaatsnomen in de hoofdzin, terwijl (16) een nominaal onderwerp heeft met een 'geëxtraponeerde' bijvoeglijke bijzin en een intransitief zelfstandig werkwoord (vgl. *Het gevaar dat de boel in brand vliegt, bestaat*). Zo verdwijnt de functionele en vormelijke overeenkomst van deze zinnen dus geheel uit beeld. In het licht van de constructiebenadering kunnen we vaststellen dat dit meer zegt over deze analyse dan over de daadwerkelijke structuur en functie van de zinnen. Kortom, er wordt duidelijk een generalisatie gemist.¹⁴

Deze overwegingen raken aan een oude discussie in de (Nederlandse) grammaticale traditie. Zojuist zei ik dat (15) een geval is van een koppelwerkwoordconstructie met *Het gevaar* als vooropgeplaatst predikaatsnomen. Deze analyse volgt die van Den Hertog aan het eind van de 19e eeuw (vgl. Den Hertog 1904/1973:62-63), en is in de moderne(re) taalkunde krachtig verdedigd door Blom & Daalder (1977). Daarbij wordt aangenomen dat de vaste functie van het predikaatsnomen is een kwalificatie aan te duiden die wordt toegepast op de referent van het onderwerp. Dit kan verklaren waarom het naamwoordelijk deel i.h.a. niet een bijzin kan zijn (**De film was dat je hem meteen nog eens wilde zien*) en waarom zinnen zoals (15) altijd specificerend zijn. In de tijd van Den Hertog zelf werden er echter reeds bezwaren tegen zijn analyse ingebracht (vgl. Elffers 1979:101v.v.), en in reactie op Blom & Daalder (1977) heeft m.n. Elffers (1979) betoogd dat de analyse van zinnen als (15) omgekeerd moet worden: het eerste zinsdeel is onderwerp, het tweede predikaatsnomen (met bovendien een ander idee over de semantiek van de relatie).

Toegepast op de onderhavige problematiek is het eerste dat vastgesteld kan worden dat het niet veel uit lijkt te maken; of de constituent na *is* in (15) nu predikaatsnomen of onderwerp genoemd wordt, de analyse van de zin blijft fundamenteel anders dan die van (16), en daarmee blijft het bezwaar van de gemiste generalisatie overeind. Maar een tweede observatie levert iets interessanter op. In de analyse van Elffers moet (o.a.) verklaard worden waarom in de koppelwerkwoordconstructie in (15) een *dat*-zin kan verschijnen (in (16) doet dit probleem zich niet voor: de bijzin wordt immers juist gezien als bijvoeglijke zin bij *gevaar*), terwijl dat i.h.a. niet kan in predikaatsnomenpositie. Op dit punt blijkt Elffers in feite in de buurt van de constructie-gedachte te komen:

Deze verklaring zou gevonden kunnen worden in een subkategorisatieprincipe van het type: bijzinnen als predikaatsnomen eisen een subjekt dat een

“talige” entiteit aanduidt: ‘de film’ is dus uitgesloten, ‘de afspraak’ is mogelijk. (Elffers 1979:119).

Zowel aan de vorm- als aan de inhoud-kant benadert dit in zekere zin het schema in (9). Aan de inhoud-kant is het wel duidelijk te specifiek: een gevaar is niet iets taligs. En aan de vorm-kant geldt iets analoogs: in feite gaat het niet om een restrictie op het onderwerp, maar om de relatie tussen de betekenis van de hele matrix en de bijzin (waarin de eerste constituent van de constructie natuurlijk wel een cruciale rol speelt): *Het gevaar is dat...* brengt wel een evaluatie/waarschuwing tot uitdrukking. Maar we hoeven de formulering van Elffers dus eigenlijk alleen maar te verruimen: als we voor ‘talig’ het ruimere begrip van ‘mentale ruimte’ of ‘subjectiviteit’ lezen, en bovendien de optie van een causaal verband toevoegen (vgl. *Het gevolg is dat...*), dan komen we wel heel dicht in de buurt van het constructie-voorstel, zoals uitgedrukt in (13). Het cruciale verschil blijft dan nog of we *naast* deze ‘subcategorisatierestrictie’ ook nog een andere karakterisering van de constructie willen aannemen, b.v. in termen van grammaticale functies als subject, object en predikaatsnomen, die (goed) gemotiveerd zijn voor de analyse van zinnen met nominale constituenten. Mijn voorstel houdt in dat de generalisatie over enerzijds functionele relaties tussen nominale constituenten onderling en anderzijds die tussen constituenten en zinscomplementen, opgegeven wordt ten gunste van een generalisatie over alle typen constructies met finiete zinscomplementen.

Tot nu toe hebben we in feite alleen voorbeelden bekeken die als subject- of objectzinnen te benoemen waren. Als het klopt dat dit onderscheid in feite een generalisatie over dit soort zinnen in de weg staat, dan moet dat ook aan andere traditioneel onderscheiden soorten bijzinnen te demonstreren zijn. Ik denk in het bijzonder aan zgn. voorzetselvoorwerpszinnen. Ook hier hebben we gevallen in het subjectieve en in het objectieve, causale domein, op dezelfde manier als bij de objectzinnen; vgl. respectievelijk:

- (17) Nu zijn er proeven en waarnemingen die erop wijzen, dat dit inderdaad het geval zou kunnen zijn.
- (18) Mythevorming en onbegrip zullen er wel voor zorgen dat de radio altijd het medium van de toekomst zal blijven.

Ten eerste geldt dat we ze alleen al daarom onder hetzelfde schema, dus dezelfde generalisatie, zullen willen laten vallen. Dat geldt echter des te sterker voor die gevallen waarin de traditie spreekt van voorzetselvoorwerpszinnen zonder, interessant genoeg, voorzetsel, zoals in de volgende gevallen:

- (19) Elke vrouw die langer dan tien jaar getrouwd is, is bang dat ze haar man zal verliezen aan een jongere vrouw.
- (20) Ik zal zorgen dat je zo lang kunt blijven als je zin hebt.

Dit zijn natuurlijk directe instantiaties van schema (13), maar in termen van grammaticale functies zijn deze gevallen moeilijk te categoriseren. "Direct object" kan niet goed omdat er bij een naamwoordelijk gezegde zoals *bang zijn* helemaal geen direct object kan optreden, en *zorgen*, al is het een zelfstandig werkwoord, neemt nu eenmaal ook geen direct object. Daarom heeft men in de traditie zijn toevlucht genomen tot het idee dat het 'voorlopig voorzetselvoorwerp' (in beide gevallen *ervoor*) weggelaten zou zijn, hetgeen dan de benoeming "voorzetselvoorwerpszin" mogelijk maakt.¹⁵ Wederom duidelijk systeemdwang dus (die overigens mede de oorzaak is van een deel van de moeilijkheid van grammatica in het onderwijs).

Zijn er dan geen verschillen tussen met name subjectzinnen enerzijds en objectzinnen anderzijds? Het antwoord is dat er wel een verschil is, maar dat dat betrekking heeft op verschillende 'ondersoorten' van subjectiviteit, en bovendien tendentieel is. De matrix-zinnen van objectzinnen duiden, in het grammaticale onderwerp, altijd expliciet een instantie aan die de bron is van het kader waarbinnen de bijzinsinhoud geplaatst wordt (een conceptualiseerder in het subjectieve domein, en een oorzaak in het objectieve), terwijl zo'n bron-instantie in de matrix-zinnen van subjectzinnen kan ontbreken.¹⁶ De laatste soort zinnen zijn dan ook in het algemeen, als er niet op een andere manier geëxpliciteerd wordt wie de conceptualiseerder is, op te vatten als weergave van de stem van de tekstproducent, zoals in het volgende fragment:¹⁷

- (21) Er is echter dringend behoefte aan nieuwe modellen. De twee-relatie is weliswaar een ideaal voor zeer veel homofielen, maar het is duidelijk dat dat dan heel iets anders is dan het traditionele huwelijk.

Anders gezegd, het 'normale' gebruiksverschil tussen *Iemand maakte duidelijk dat...* en *Het is duidelijk dat...* is dat tussen 'personage-subjectiviteit' in het eerste geval, en 'sprekerssubjectiviteit' in het tweede. In feite zouden dit wel eens twee systematische sub-domeinen kunnen zijn binnen het ruimere domein van subjectiviteit, die twee systematisch verschillende gebruikswijzen van *dat*-constructies bepalen; het speelt ook een rol in de analyse van andere verschijnselen (Verhagen 1995). Nu is dit verschil, hoewel dus reëel, toch ook niet absoluut, omdat beide soorten subjectiviteit op verschillende manieren a.h.w. in elkaar over kunnen lopen: personage-subjectiviteit b.v. door het gebruik van een eerste-persoon-aanduiding. En de 'normale' sprekerssubjectiviteit van zoiets als *het is duidelijk dat...* is een standaard-inferentie, niet een noodzakelijk betekenis-aspect van de constructie. De strekking ervan kan ook toegeschreven worden aan een andere conceptualiseerder als de tekst daarover een expliciete aanwijzing bevat, die niet eens in de zin zelf hoeft te staan; vergelijk:

- (21)' Er is volgens de spreker echter dringend behoefte aan nieuwe modellen. De twee-relatie is weliswaar een ideaal voor zeer veel homofielen, maar het is duidelijk dat dat dan heel iets anders is dan het traditionele huwelijk.

Het deel na de punt in (21)' is woordelijk exact gelijk aan dat in (21), maar hier wordt het natuurlijkerwijze geïnterpreteerd, niet als een mening van de schrijver van de tekst, maar binnen het in het voorafgaande opgeroepen perspectief van "de spreker".

Wanneer het verband tussen een matrix- en een complementzin causaal is, vervult zo'n constructie overigens ook wel een tekstorganiserende functie. Vergelijk bijvoorbeeld gevallen als de volgende:

- (22) In het oude zuiden dat vroeger hoofdzakelijk uit plattelandsbevolking bestond, woont nu nog maar een tiende deel op het land. Zo komt het dat er over de kleine steden van de 'Deep-South' met hun honky-tonk kroegen en hun door watereiken beschaduwde pleinen rond het provinciehuis een deprimerende stilte is gevallen.
- (23) Dat was tevens het moment waarop vele leiding gevende elementen, waaronder ook ikzelf, zich van de CPH los maakten. Dit had tot gevolg dat het NAS zelf zich verlostte van de bemoeienissen en infiltraties van de CPH, omdat de leiders nu in vrijheid directe maatregelen konden nemen tegen hen die het NAS ondermijnden.

De onderstreepte matrix-zinnen geven uiteraard de oorzaken aan van de in de complementen vermelde gevolgen, maar juist daardoor fungeren ze, met een element dat naar het voorafgaande verwijst, vooral als (i.c. causale) schakel tussen de informatie-inhoud van de bijzinnen en de voorafgaande tekst. Met andere woorden, we zouden een frase als *Zo komt het dat...* tegelijk op het coördinatieniveau en op het inhoudsniveau van de tekstrepresentatie een rol willen laten spelen:

(24)	coördinatie	inhoud
		(Nog slechts 10% van bevolking in het zuiden woont op het platteland)
	[Zo komt het dat]	Zo komt het dat er over de kleine steden ... een deprimerende stilte is gevallen

Dit soort intransitieve matrix-zinnen worden vaak aangehaald als expliciete markerings (naast connectieven) van zogeheten coherentierelaties (Pander Maat 1994, Sanders 1992); daarvan wordt dan bovendien aangenomen dat ze zich in verschillende domeinen kunnen bevinden, in het bijzonder die van de wereld of die van de redeneringen van de schrijver/lezer (vgl. *Het gevolg/De oorzaak hiervan is dat...*, vs. *De conclusie/Het argument is dat...*). Wat ik hier suggereer komt er dus op neer dat *al* dit soort markerings elementen een element van subjectiviteit bevatten, juist door hun tekst-organiserende functie. Sommige ervan bevatten inderdaad ook claims ten aanzien van verbanden in de beschreven werkelijkheid, en andere zijn *alleen maar* specificaties van aspecten van subjectiviteit.¹⁸ Dit zou (mede) het verschil uit kunnen maken tussen een beschrijving van een causaal verband met

een complementconstructie en een met een verbale causatiefconstructie, d.w.z. het verschil tussen gevallen als de volgende:

- (25) Dit had tot gevolg dat hij het onderspit dolf.
 (26) Dit deed hem het onderspit delven.

M.i. is het minder vreemd om (25) te laten voorafgaan aan (of volgen op) zoiets als *Hoewel dat later pas helemaal duidelijk werd*, dan (26). Dit zou dan een aanwijzing zijn dat (25) meer een door de schrijver/spreker ge(re)construeerd verband presenteert, dus meer een subjectief element bevat dan (26). Misschien moet hierbij een verschil gemaakt worden tussen de intransitieve en de transitieve matrixzinnen. Aan intransitieve matrix-zinnen lijkt zo'n tekst-organiserend en daarmee subjectiverend aspect wel algemeen toegeschreven te kunnen worden, maar voor transitieve gevallen zoals (11) (*De beleefdheid bracht mee dat...*) lijkt mij dat minder duidelijk; wellicht beschrijven die, als instantiaties van het transitieve zinsschema, soms alleen maar causale verbanden. Hoe dit zij, ook hier is nader onderzoek nodig om te bezien in hoeverre dit soort vooralsnog tentatieve gedachten hout snijden, en wat de precieze reikwijdte ervan is. Het is duidelijk dat hier zeker nog niet het laatste woord over gezegd is.

6 Samenvatting en conclusie

Ik heb betoogd dat het Nederlands een algemeen grammaticaal constructieschema kent, formeel gekenmerkt door de combinatie van een predikaat met een van de voegwoorden *dat* en *of*, en waardoor de inhoud van de clause na het voegwoord gepresenteerd wordt als bepaald door de inhoud van de matrix-zin. In zulke gevallen is de matrix-zin, juist als bepalend kader, conceptueel afhankelijk van *een zekere* invulling, d.w.z. tenminste één complementzin. Zo'n matrix-zin vormt daardoor geen zelfstandig tekstsegment; andere complementen die aan de 'eerste' toegevoegd worden, kunnen daarentegen juist wel heel goed opgevat worden als aparte tekstsegmenten.

Vaak is het desbetreffende bepalende kader te interpreteren als verwijzend naar een bepaald subject – een mentale ruimte – zodat de bijzinsinhoud op een bepaalde manier geperspectiveerd wordt, en de matrix-zin een rol krijgt in de dimensie van tekstinterpretatie die niet de gedachte-inhouden betreft, maar de cognitieve coördinatie van de lezer van de tekst met een verondersteld subject (dat soms de veronderstelde auteur is, en soms een 'derde' personage). Als de relatie tussen de bijzinsinhoud en het in de matrix-zin aangeduide kader objectief van aard is, hebben we te maken met causaliteit; soms vervult die *tevens* een tekstorganiserende functie, maar dat is wellicht niet noodzakelijk het geval. Het domeinbegrip op zich blijkt dus nuttig als achtergrond bij het optreden van deze polysemie van complementconstructies, zij het dat de exacte specificatie van de *inhoud* van de relevante domeinen daarmee nog niet gegeven is; hier heb ik, voornamelijk op

grend van overwegingen omtrent de aard van menselijke communicatie, gepleit voor 'cognitieve coördinatie' of 'subjectief', versus 'gedachte-inhoud' of 'objectief'.

Verantwoording

Ik ben Joost Schilperoord dank verschuldigd voor het feit dat hij mij opmerkzaam heeft gemaakt op de kwestie die het onderwerp van dit artikel is, en voor inspirerende discussies erover. Verder dank ik Dik Bakker, Ad Foolen en Harrie Mazeland voor verschillende nuttige suggesties, en Henk Pander Maat en Marjolijn Verspoor voor kritisch commentaar. Zoals gebruikelijk ben ik als enige verantwoordelijk voor wat hier beweerd wordt.

Noten

1. Matthiessen & Thompson sluiten hiermee aan bij werk van Longacre en van Halliday (teruggaand tot in de jaren 60). Zie wat betreft Halliday ook hierna, aan het eind van paragraaf 4.
2. Uiteraard willen we hoofdzin *b* ook niet opdelen in *drie* tekstsegmenten, overeenkomstig het aantal syntactische clauses; dit gedeelte bevat niet meer dan twee van de drie argumenten van het hele fragment.
3. Het is voor deze procedure niet van belang of de laatste twee argumenten misschien samen in een of andere zin een eenheid vormen ten opzichte van het eerste. Het gaat uitsluitend om de segmentering: het onderscheiden van de kleinste bouwstenen van het fragment ongeacht de manier waarop ze hiërarchisch ten opzichte van elkaar geordend zijn (dat is juist iets waarover een analytische procedure vervolgens uitspraken moet doen).
4. Merk in dit verband op dat Daalder (1989) aan *uitbreidende* betrekkelijke bijzinnen, die dus, in tegenstelling tot beperkende, in tekstanalytische systemen wél tekstsegmenten vormen, een 'adverbiale' functie toekent.
5. Het zal duidelijk zijn dat ik hier het oog heb op een implicatie van de notie 'meaning_{NN}' van Grice (1957). Voor de notie coördinatie in dit verband zie o.a. Lewis (1969: 25v.v.), Keller (1995:153v.v.). Voor perspectief, vgl. Sanders (1994:3/4), en de daar genoemde literatuur. Mijns inziens betreffen deze noties verschillende invalshoeken van hetzelfde fundamentele aspect van menselijke communicatie, maar het is hier niet de plaats om er uitvoeriger op in te gaan.
6. Ik ben mij ervan bewust dat het in een taalkundige context niet echt handig is om de term 'subject' in deze zin te hanteren. Alternatieven zoals 'spreker' of 'personage' geven echter minder adequaat weer waar het om gaat, en zijn bovendien nodig (zie verderop) voor subtypen van subjecten, terwijl bij het hanteren van zo'n alternatief ook het directe verband met de term 'subjectiviteit' verloren zou gaan. Ik heb er daarom toch voor gekozen de term (ook) in deze betekenis te handhaven. Waar 'grammaticaal subject' bedoeld is, heb ik zoveel mogelijk de Nederlandse term 'onderwerp' gebruikt.
7. In Verhagen (te versch.) laat ik zien dat precies dit onderscheid in twee dimensies van tekstsegmentatie o.a. een basis biedt voor een verbeterde analyse van thematische continuïteit in teksten over de grenzen van hoofd- en bijzinnen heen.
8. Van dit soort zinnen geeft de ANS (in beide drukken) de volgende voorbeelden:
  - (i) Ze wist te bewerken dat iedereen naar haar pijpen danste.
  - (ii) Maak dat alle dingen nieuw worden.
9. Alleen al gezien het voorkomen van zinnen zoals (*a*) in (5), met een reeks ingebedde specificaties van mentale ruimtes ('ik merk op dat cliënt voorziet dat...') zal duidelijk zijn dat de constructie op zichzelf niet inhoudt dat de bijzin het inhoudsaspect aanduidt. Wel

- zal, zoals vermeld in de hoofdttekst, uiteindelijk de 'diepste ingebbede' zin (of keten van zinnen) op de een of andere manier op het inhoudsniveau betrokken moeten zijn.
10. Het is voor de duidelijkheid wellicht nuttig om er expliciet op te wijzen dat het voorgestelde verband in (9) natuurlijk niet een exclusieve relatie formuleert: er zijn naast complement-constructies ook andere taalmiddelen, inclusief niet-structurele, die specifiek betrokken zijn op het coördinatie-niveau, zoals modale werkwoorden, en modale en evaluatieve bijwoorden van het type *waarschijnlijk* en *helaas*. Juist het feit dat deze woorden niet tot de informatie op het inhoudsniveau bijdragen ligt ten grondslag aan de interpretatieve effecten van verschillende posities ervan (vgl. Verhagen 1986:160/1).
  11. In de tot nu toe besproken gevallen staat de bijzin achterop. Daardoor is de bijzinsinhoud ook een *specificatie* van de hoofdzinsinhoud (a.h.w. een antwoord op een impliciete vraag als "Wat denken ze?", "Wat bracht de beleefdheid mee?", etc.), en als zodanig de meest saillante, in focus staande informatie. Een vooropgeplaatste *dat-* of *of-zin* functioneert niet als specificatie van de matrix-inhoud, maar juist als achtergrond voor de mededeling in de hoofdzin (vgl. *Dat die paddestoelen giftig zijn, weet iedereen toch wel*), iets dat een gemarkeerd effect oplevert omdat de bijzinsinformatie nog steeds gepresenteerd wordt als bepaald binnen het kader van iets anders (de hoofdzinsinhoud).
  12. Zo kunnen ook vraagwoord-vragen voorkomen, ook in bijzinsvolgorde, wat dan duidelijk maakt dat de vraag binnen de gedachtenwereld van een ander subject geplaatst moet worden: ...*Wie er vanavond op bezoek komen*. Op die grond kan het algemene schema ook ingevuld worden als [S_a [+ WH] S_b].
  13. Dit soort verhoudingen doen zich meer voor bij niet-finiete complementen, zoals in bekende gevallen als *de rechter verklaarde hem schuldig*; zie voor een analyse van dit soort complementen die ook generaliseert over objectieve en subjectieve relaties, Verspoor (1997).
  14. Dit terwijl de terminologie tegelijk de onjuiste generalisatie suggereert dat voor elk grammaticaal subject en elk direct object een zin ingevuld zou kunnen worden, hetgeen dus niet het geval is. Merk op dat het hierbij niet uitmaakt of men dit vormgeeft met een herschrijfregel "NP→S", of met de aanname dat clauses (constituenten van de categorie S, of hoe men die ook wil noemen) de positie van een onderwerp of voorwerp kunnen 'binden', zoals m.b.t. het Nederlands voor het eerst voorgesteld door Koster (1978). Geen van beide technieken doet een uitspraak over de semantisch/pragmatische restricties op het voorkomen van subject- en objectzinnen, noch over de functionele overeenkomst tussen die twee soorten clauses.
  15. Conceptueel vertoont deze traditionele gedachtengang dus veel overeenkomst met de moderne(re) analyse in Koster (1978) van zogenoemde subjectzinnen. In zinnen zoals *Dat de dokter kwam verraste me* bezet volgens Koster de bijzin geen positie binnen de structuur van de hoofdzin. Op de eigenlijke subjectplaats staat niets, het is een lege positie (-gebonden door de externe bijzin-) die soms echter ook gevuld kan zijn (vgl. *Dat de dokter kwam, dat verraste me*).
  16. Bij transitieve matrix-predikaten geldt in het objectieve domein dat de bijzinsinhoud altijd het gevolg aanduidt, terwijl de relatie bij intransitieve matrix-predikaten, dus subjectzinnen, beide kanten op kan gaan: de matrix hoeft niet per se de oorzaak aan te duiden en de bijzin het gevolg, al is dat wel vaak het geval; vgl. *Het gevolg is dat...* met *De oorzaak/reden hiervan is dat...*
  17. Vgl. Halliday (1985:243) over wat hij 'facts' noemt, in constructies die overeenkomen met die van subjectzinnen (zijn voorbeeld: *That Caesar was dead was obvious to all*): "A fact is projected impersonally, either by a relational process ('it is the case that...') or by an impersonal mental or verbal process; and this projection may be made explicit".
  18. Dit zou wel eens een algemene eigenschap kunnen zijn van verschijnselen die zowel 'subjectief' als 'objectief' kunnen functioneren. Met andere woorden: waar zo'n verschil systematisch optreedt, is er in feite sprake van een verschil tussen 'alleen-maar-subjectief' en 'subjectief + objectief'. In Verhagen (1995) betoog ik dat dit het geval is bij het verschil tussen beschrijvend en epistemisch gebruik van een werkwoord als *beloven* (vgl. *Hij beloofde de grondwet te verdedigen* vs. *Het debat beloofde spannend te worden*).

Bibliografie

- ANS₁ (1984). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. Groningen/Leuven: Wolters-Noordhoff.
- ANS₂ (1997). W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij, M.C. van den Toorn. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Tweede, geheel herziene druk. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Blom, Alied & Saskia Daalder (1977). *Syntaktische theorie en taalbeschrijving*. Muiderberg: Coutinho.
- Daalder, Saskia (1989). Continuative relative clauses. In: Norbert Reiter (ed.). *Sprechen und Hören. Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums*. Tübingen: Niemeyer, 195-207.
- Elffers, Els (1979). De semantiek van de koppelwerkwoordzin en haar plaats in de taalbeschrijving. *Spektator* 9: 97-143.
- Fauconnier, Gilles (1985). *Mental Spaces*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Goldberg, Adele E. (1995). *Constructions. A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago/London: The University of Chicago Press.
- Grice, H.P. (1957). Meaning. *The Philosophical Review* 66: 377-388. [Ook in: Danny D. Steinberg & Leon A. Jakobovits (eds.). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1971, 53-59.]
- Halliday, M.A.K. (1985). *An Introduction to Functional Grammar*. London, etc.: Edward Arnold.
- Hertog, C.H. den (1973). *Nederlandse Spraakkunst. Tweede stuk: de leer van de samengestelde zin*. Derde druk, bewerkt door H. Hulshof. Amsterdam: Versluys. [Eerste druk: Amsterdam: Versluys, 1904.]
- Keller, Rudi (1995). *Zeichentheorie*. Tübingen/Basel: Francke Verlag.
- Koster, Jan (1978). Why subject sentences don't exist. In: Samuel J. Keyser (ed.), *Recent Transformational Studies in European Languages*. Cambridge, MA: The MIT Press, 53-64.
- Langacker, Ronald W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. 2. Descriptive application*. Stanford: Stanford University Press.
- Lewis, David K. (1969). *Convention. A Philosophical Study*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mann, William C. & Sandra A. Thompson (1988). Rhetorical Structure Theory: Toward a functional theory of text organization. *Text* 8, 243-281.
- Matthiessen, Christian & Sandra A. Thompson (1988). The structure of discourse and 'subordination'. In: John Haiman & Sandra A. Thompson (eds.), *Clause combining in grammar and discourse*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 275-329.
- Pander Maat, Henk (1994). *Tekstanalyse*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Sanders, José (1994). *Perspective in narrative discourse*. Tilburg (diss. KUB).
- Sanders, Ted (1992). *Discourse structure and coherence: Aspects of a cognitive theory of discourse representation*. Tilburg (diss. KUB).
- Sanders, Ted & Carel van Wijk (1996). PISA – A procedure for analyzing the structure of explanatory texts. *Text* 16, 91-132.
- Schilperoord, Joost & Arie Verhagen (1997). Functionele elementen in een cognitief perspectief: evidentie uit taalproductie. *Nederlandse Taalkunde* 2, 223-247.
- Schilperoord, Joost & Arie Verhagen (te versch.). Conceptual dependency and the clausal structure of discourse. In: J.-P. Koenig (ed.), *Conceptual Structure, Discourse, and Language II*. Chicago: The University Press.
- Sweetser, Eve E. (1990). *From etymology to pragmatics. Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, Arie (1986). *Linguistic Theory and the Function of Word Order in Dutch*. Dordrecht: Foris Publications [Berlin: Mouton de Gruyter].

- Verhagen, Arie (1992). Patroonsplitsing en zinsstructuur. In: Hans Bennis & Jan W. de Vries (red.), *De Binnenbouw van het Nederlands. Een bundel artikelen voor Piet Paardekooper*. Dordrecht: ICG Publications, 373-382.
- Verhagen, Arie (1995). Subjectification, syntax, and communication. In: Dieter Stein & Susan Wright (eds.), *Subjectivity and subjectivisation: linguistic perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 103-128.
- Verhagen, Arie (te versch). Tekstsegmentatie en interpretatieniveaus. In: H. van den Bergh, N. Bertens, M. Damen, D.M.L. Janssen (red.), *Lezingen van het VIOT-taalbeheersingscongres van december 1996 aan de Universiteit Utrecht*. Dordrecht: ICG Publications, 1997.
- Verspoor, Marjolijn,(1997). Predicate Adjuncts and Subjectification. In: Marjolijn Verspoor, Kee Dong Lee & Eve Sweetser (eds.), *Lexical and Syntactic Constructions and the Construction of Meaning*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 433-449.